

ilahiyat akademi

Sayı: 17, 2023, ss. 147-160

Issue: 17, 2023, pp. 147-160

Gaziantep'te Din ve İnançlarla İlgili Tespitler

Findings Related to Religions and Beliefs in Gaziantep

Muhammet Mahmutoğlu

Dr., Gaziantep/Türkiye

Ph.D., Gaziantep/Türkiye

m_muhammed22@mail.ru | ORCID: [0000-0002-3328-3890](https://orcid.org/0000-0002-3328-3890) | ROR ID: [020vvc407](https://ror.org/020vvc407)**Makale Bilgisi** **Article Information****Makale Türü** **Article Type**

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi **Date Received**

8 Mayıs 2023 8 May 2023

Kabul Tarihi **Date Accepted**

5 Haziran 2023 5 June 2023

Yayın Tarihi **Date Published**

23 Haziran 2023 23 June 2023

İntihal **Plagiarism**

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with Turnitin
software. No plagiarism detected.

Etik Beyan **Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Muhammet Mahmutoğlu).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Muhammet Mahmutoğlu).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.**Licensed under CC BY-NC 4.0 license.**

Mahmutoğlu, Muhammet. "Gaziantep'te Din ve İnançlarla İlgili Tespitler". *İlahiyat Akademi* 17 (Haziran 2023), 147-160. DOI: [10.52886/ilak.1294175](https://doi.org/10.52886/ilak.1294175)

Atıf/ Cite as

Mahmutoğlu, Muhammet. "Findings Related to Religions and Beliefs in Gaziantep". *Theological Academia* 17 (June 2023), 147-160. DOI: [10.52886/ilak.1294175](https://doi.org/10.52886/ilak.1294175)

Özet

Gaziantep, insanlığın en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Bu özelliğini günümüze kadar sürdürmesi bölgeye zenginlik katmıştır. Birikmiş olan bu zenginliği gözden geçirdiğimizde, her aşamasında çeşitli din ve inançların izlerine rastlarız. Yapılan araştırmalar da insanlık geçmişinin hiçbir aşamasında inançtan yoksun bir toplumun bulunmadığını ortaya koymuştur. Başka bir ifade ile inanç insanlık tarihi kadar eskidir. Bulgular, tarihin her aşamasında din ve inancın izlerine mutlaka rastlandığını göstermiştir.

Gaziantep'in içinde yer aldığı bölge Mezopotamya ile Akdeniz arasında yer almaktadır. Burada ilk medeniyetler yeşermiştir. Bölge ayrıca Güney ve Akdeniz taraftan başlayıp batıya, doğuya ve kuzeye giden yolların kavşağında bulunmaktadır. En önemlisi meşhur tarihî İpek Yolu buradan geçmektedir. Tüm bunlar bölgenin bir yandan tarih öncesinden beri insan topluluklarının uğrak yerine dönüşmesine, öte yandan bölgede çeşitli din ve inançların yaşamasına uygun zemin yaratmıştır. Bölgenin tarih boyunca yaşadığı toplumsal, kültürel ve siyasî değişim ve dönüşümlere bağlı olarak bu çeşitlilik gittikçe artmıştır. Tarihinin en önemli aşamasında İslam dinini bünyesine barındırarak, bu özelliğini uzun süredir devam ettirmektedir. İslam'ın da sağladığı hoşgörü ortamı ve geleneği sayesinde eski din ve inançların izlerine hala rastlamak ve onları müşahade etmek mümkündür.

Çalışmamızı sınırlandırarak İslam'ın dışındaki din ve inançların izlerine kısaca değinmek istiyoruz. Araştırmamızda önce Gaziantep'in eski dönemlerine işaret edeceğiz. Bu bağlamda Hititliler döneminden örnekler vereceğiz. Döneme ait izleri ilçe ve oradaki kalıntıları baz alarak değerlendireceğiz. Ardından Romalılar ve Yunanlıların Gaziantep ve çevresine önemli izler bıraktığına değineceğiz. Bu bağlamda Dülük ve Zeugma kentlerinin önemini belirteceğiz. Mitra kültünün etkilerini vurgulamaya çalışacağız. Bir sonraki aşamada ve özellikle son dönemlere kadar mevcudiyetini koruyan dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlığın Gaziantep ve çevresindeki izleri üzerinde genişçe duracağız. Bu dinlerin bölgedeki ilk ortaya çıkışları ve tarihi serüvenlerini gündeme getireceğiz. Ardından mensuplarının Müslümanlarla nasıl geçindiklerine, bu ilişkilerin seyrinin nasıl devam ettiğine değineceğiz. Son olarak zikri geçen dinlerin ve mensuplarının yakın dönem ve günümüzdeki durumlarını ele alacağız ve bu doğrultuda tespitler yapacağız.

Bunun yanında Gaziantep, Birecik'ten başlayıp Akdeniz kıyılarına, Kahramanmaraş'tan başlayıp Halep'e ve Diyarbakır'dan başlayıp İskenderun'a kadar uzanan ana yollar üzerinde bulunan ve ayrıca Türkiye ile Suriye münasebetlerinde öne çıkan önemli şehirlerinden birisidir. Dolayısıyla Gaziantep ve çevresinin her dönemde olduğu gibi bundan sonra da inanç, kültür ve ticaret merkezi olma potansiyelini koruduğunu ifade etmeye çalışacağız.

Araştırmamızda ele alınan konu başlıklarının sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesi için deskriptif metodunu tercih ettik. Buna bağlı olarak olgu ve olaylara nesnel yaklaşılmaya çalıştık. Çalışmamızda esas alınan kaynakları önce taramadan geçirdik ve ardından gerekli analizleri yaptık. Bunun yanında Gaziantep'i direk konu edinen kaynaklara öncelik verdik. Bu bağlamda yakın dönemle ilgili bazı örnekleri özellikle bölge insanların hatıralarından seçmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Gaziantep, Din, İnanç, Yahudilik, Hıristiyanlık.

Summary

Gaziantep is one of the oldest settlements of humanity, which has continually enriched the region throughout history. When we review this accumulated wealth, we come across traces of various religions and beliefs at every stage. Researches have also revealed that no society has ever existed without faith. In other words, belief is an integral part of human history.

Gaziantep is located at the crossroads of routes connecting the South and the Mediterranean to the west, north and east as well as being traversed by the renowned Silk Road. That has made it a hub for diverse communities since prehistoric times and for various religions and beliefs to live in. The first civilizations flourished here. This diversity has increased gradually due to the social, cultural and political changes and transformations that the region has experienced throughout history. It has been maintaining this feature for a long time by incorporating the religion of Islam in the most important stage of its history. Thanks to the tolerant environment and tradition provided by Islam, it is still possible to encounter and observe traces of old religions and beliefs.

In our study, we will briefly discuss the traces of religions and beliefs other than Islam. First, we will point out the ancient periods of Gaziantep. In this context, we will give examples from the Hittite era. We will evaluate the traces of the period on the basis of the district and the ruins there. Then, we will move to the fact that the Romans and Greeks left important traces in Gaziantep and its surroundings. In this context, we will indicate the importance of Dülük and Zeugma cities. Furthermore, we will delve into the traces of the cult of Mitra. Proceeding to later periods, we will discuss Judaism and Christianity, which are among the religions that have preserved their existence until recently in Gaziantep and its surroundings. We will also discuss the initial emergence and historical development of these religions in the region as well as their interactions with Muslims and how these relations continue. Finally, we will deal with the recent and current situations of the religions mentioned and their members, drawing conclusions based on our findings.

In addition, Gaziantep is one of the important cities located on the main roads starting from Birecik to the Mediterranean coast, starting from Kahramanmaraş to Aleppo and starting from Diyarbakır to Iskenderun, and is also one of the prominent cities in the relations between Turkey and Syria. Therefore, we will try to express that Gaziantep and its surroundings have maintained their potential to be center of belief, culture and trade throughout history.

We preferred the descriptive approach in order to present the topics covered in our research in an accurate and objective way. We scanned the sources of our study and then examined them with the evaluation method. In addition, we gave priority to the sources that deal with Gaziantep directly. In this context, we tried to select some examples related to the recent period, especially from the memories of the people of the region.

Keywords: History of Religions, Gaziantep, Religion, Belief, Judaism, Christianity.

Giriş*

İnsanlığın yerleşik hayata geçişinden günümüze kadar Anadolu ve çevresinde birçok medeniyet ortaya çıkmıştır. Farklı millet, kültür, din ve inançlar bir arada varlığını sürdürmüş, zengin ve kayda değer birikim meydana getirmiştir.¹ Bu bölgenin parçası olan Gaziantep de bu özelliğiyle öne çıkmaktadır.

Kaynaklar Gaziantep tarihini M.Ö. 5600 yılına kadar götürerek, dünyanın en eski kentlerinden biri saymaktadır. Bağrında başlangıçta Mezopotamya, Asur, Hitit, Mitanni, Med ve Pers, daha sonra İskender, Selefkos, Roma, Bizans ve İslam uygarlıklarını barındırdığını, dolayısıyla çok köklü ve zengin bir tarihe sahip olduğunu vurgulamaktadır.²

Bu veriler bize Gaziantep ve çevresinin tarihin her aşamasında önemini koruduğunu göstermektedir. Örneğin yapılan kazılar ve araştırmalar Hititlilerin bölgeye önemli izler bıraktığını ortaya koymuştur. Konumuz açısından meseleye baktığımızda, Gaziantep kent merkezinin 11 km. kuzeyinde bulunan Dülük kenti Hititlilerin önemli dinî merkezlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaynaklara göre bu dinî merkez, Hititlilerin en büyük tanrılarının biri olan Teşup'un kültüyle kendini açığa vurmaktadır. Ona adanmış tapınak da burada inşa edilmiş ve izleri günümüze kadar ulaşmıştır.³ O dönemlerde fırtına ve gök tanrısı Teşup'a yönelik bir yandan taş üzerinde kabartma ve izdüşümleri işlenmiş, diğer taraftan heykelleri yapılmıştır. Kabartmada sağ elinde çift ağızlı baltasıyla ve sol elinde şimşek demetiyle boğa üstünde durur halde yansıtılmıştır.

Bunun yanında İslahiye ilçesindeki Yesemek Heykel Atölyesi Hitit dönemine ışık tutmaktadır. Buradaki dağ tanrısı, sfenks ve kapı aslanı kabartmaları o dönemin inanç durumu hakkında ipuçları vermektedir. Aslı Hurri-Mitanni kökenli olan dağ tanrıları Hitit tanrılar ailesine kabul edilmiştir.⁴ Çeşitli biçimlerde işlenmiş dağ tanrıları yörede kültürünün olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Genellikle insan başlı ve aslan gövdeli olarak tasvir edilen sfenksler efsanevi bir hayvandan ibaret olup, kökeni Eski Mısır'a kadar gitmektedir. Eski Mısır'da ise sfenksin, aslan postuna bürünen firavunu tanımladığı düşünülmektedir. Bu da bölgelerin inanç bakımından

* Bu makale, 2016 senesinde düzenlenen Uluslararası Gaziantep Âlimleri ve Gaziantep'te Dini Hayat Sempozyumu'nda "Gaziantep'te Din ve İnançların İzleri" başlıklı ile sunulmuş ve 2017 senesinde basılmış olan tebliğin geliştirilmiş şeklidir.

¹ Heyet, *Gaziantep Kültür Envanteri* (Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2005), 8. Ayrıca belirttiğimiz gibi araştırmalar insanlık geçmişinin hiçbir etap ve aşamasında dinî inanç ve ortamdan yoksun bir toplumun bulunmadığını ortaya koymuştur. Başka bir ifade ile din ve inanç insanlık tarihi ile birlikte var olagelmıştır. Bulgular, tarihin her aşamasında inancın izlerine mutlaka rastlandığını göstermiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Andaç Yayınları, 1993), 1.

² Erdal Ceyhan, *Gaziantep Tarihi* (Gaziantep: GTO Kültür Yayınları, 1999), 1; Heyet, *Gaziantep Kültür Envanteri* (Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2008), 10.

³ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 132.

⁴ Hititlerde tanrılarının durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Hülya Kayaöz, "Hitit Medeniyetinde Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Asia Minor Studies Journal* 7/1, 107-111.

etkileşim içerisine girdiğinin ipuçlarını sunmaktadır. O dönemlerde insanlar sur kapılarına karşılıklı konulan aslan heykellerinin kenti koruduğuna ve düşmanları korkuttuğuna inanıyorlardı.

Yesemek Heykel Atölyesi'nin önemli yapıtlarından biri Ayı Adam'dır. Bu eserde ayı kafalı ve insan gövdeli bir yaratık yansıtılmıştır. Hitit tabletlerindeki bilgilere göre dinî törenler esnasında tapınak memurları çeşitli hayvan maskeleri takmışlardır. Bunlardan Ayı Adam Lu Hartagga, Kurt Adam Lu Urbarra, Aslan Adam Lu Urmah adlarıyla tanınmıştır.⁵

Hititliler döneminden kalma mezarlar da onların inançlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin M.Ö. 2000 senesinin ilk yarısına tarihlendirilen Tilmen Höyük sarayında bir mezarın batı ve doğu uçlarında iskelet kalıntıları ortaya çıkartılmıştır. Mezar armağanlarında tunç bilezik, boncuk, iğne, kap, kâse ve meyvelik bulunmuştur.⁶

Gedikli, Karkamış ve Sakçagözü gibi merkezlerde yapılan araştırmalar da antik çağın izlerini yansıtmıştır. Araştırmalar eski dönemlere ait yaşamın çeşitli alanlarına ait bilgileri gün ışığına çıkartırken, aynı zamanda inanç ve onunla ilgili uygulamaların da ipuçlarını vermiştir. Nurdağı ilçesinde yer alan Gedikli Höyükte yapılan kazılarda ölü gömme ile ilgili önemli bulgular elde edilmiştir. Buna göre İlk Tunç Çağında (M.Ö. 2100) üç tür ölü gömme biçimi olduğu görülmüştür: toprağa gömme, oda mezarları ve yakma mezarları. Nekropolde mezarlar ve onlarda çanak çömlekler bulunmuştur. Ayrıca yeraltı tanrıları kültürüyle ilgili olduğu sanılan bir yer altı yapısı ortaya çıkartılmıştır. Nekropolün kuzeyinde üst üste dizilmiş yüzlerce yakma kabı bulunmuştur.⁷

Karkamış'taki kalenin bulunduğu tepede ortaya çıkartılan kabartmaların çoğu, Hitit döneminin son evrelerine tarihlendirilmiştir. Bulunan kabartmalar, Tanrıça Kupapa ve onun için yapılan tören alayındaki rahipleri, askerleri, prensleri, çeşitli hayvanları taşıyan kişileri, savaş arabalarını, koruyucu hayvanları ve karışık yaratıkları tasvir etmektedir.⁸

Yunan ve Romalılar da Gaziantep ve çevresine önemli izler bırakmışlardır. Bu dönemlerde Dülük ve Zeugma kentleri yerleşim ve dinî merkezler olarak ön plana çıkmışlardır. Özellikle Dülük kenti inanç merkezi olma özelliğini sürdürmüştür. Kentte Helenizm'in etkisi ile Tanrı Zeus ve kültürü, Romalılarda Tanrı Jupiter Dolichenus ve kültürü önem kazanmıştır. Aslında bu iki kültürün eskiden devam eden Tanrı Teşup ve kültürünün devamı olduğu söylenmektedir. Yani bu dönemde

⁵ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 137-138; Heyet, *Gaziantep*, 69.

⁶ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 5-6.

⁷ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 141.

⁸ Heyet, *Gaziantep*, 73; Karkamış Kaymakamlığı, "Tarihi Değerlerimiz", (Erişim 05 Ağustos 2016).

Teşup'un fonksiyonu aynı, fakat sadece isimleri Zeus veya Jüpiter'e dönüşmüştür. Ayrıca boğa hepsinin kutsal hayvanıdır.⁹

Roma döneminde özellikle askerler Jüpiter Dolichenus kültürünü severek saygı duymuşlardır. Kendilerine güç vermesini amaçlayarak, onun heykelciklerini kolye olarak boyunlarına takmayı adet edinmişlerdir. Ayrıca bu kültürün Avrupa içlerine ve Kuzey Afrika'nın belli bölgelerine kadar yayılmasına vesile olmuşlardır.¹⁰

Roma döneminde Tanrı Mitra ve kültürünün de önemli olduğunu görmekteyiz. Dülük kentinde bulunan Mitra Tapınağı bunun açık örneğidir. Tapınak iki salondan oluşmaktadır ve içerisinde boğa öldürme sahnesi kabartma şeklinde işlenmektedir. Yani Mitra Tanrısı, gezegenler, yıldızlar ve takımyıldızlarını simgeleyen yılan, köpek, akrep gibi figürlerin eşliğinde bir boğayı öldürürken tasvir edilmektedir.¹¹

Astrolojinin verilerine göre, Roma ve Yunan dönemlerinde önce ekinoks boğadaydı. M.Ö. 4000-3000 senelerindeki Boğa Çağının bitimi, boğa öldürme sahnesiyle anlatılmıştır. Perseus takımyıldızının tam boğa üzerindeki konumu, boğayı Perseus'un öldürdüğü düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Bu durumda Perseus'un yerine geçmiş olan Mitra boğanın gücünü imha etmekte, bahar ekinoksunu boğa burcundan çıkartarak, koç burcuna sokmaktadır. Yani bu sahne, bir taraftan Boğa Çağının sona ermesini, diğer taraftan yeni bir çağın başladığını göstermektedir. Yapılan gizli ayinlerde tapınanların çoğu Roma ordusunun askeriydi. Mensupları içinde bürokratlar, tüccarlar ve köleler yer almaktaydı. M.S. I. yüzyılda Tarsus'tan yayılmaya başlayan Mitra kültürü, belirttiğimiz gibi III. yüzyılda İskoçya'ya ve Büyük Sahra'ya kadar uzanmıştı. Mitra'ya ait ayinlerde kurban edilen boğanın kanını hem içerlerdi hem de onunla yıkanırlandı. Böylece yok olmuş bir çağı bildiren boğanın temsil ettiği tanrının gücüne ve ölümsüzlüğüne kavuşacaklarına inanırlandı.¹² Tanrıları kutsal hayvanlar üzerinde betimleme geleneği Mezopotamya kaynaklıdır. Bu gelenek yalnız Hititlerde değil Mısırlılarda ve Orta Doğu kavimlerinden de eski Batı uygarlıklarına, Yunanlılara ve Romalılara geçmiştir.¹³

Roma döneminde I. Selevkos Nikator tarafından M.Ö. 300 senesinde inşa ettirilmiş Belkıs (Zeugma) kenti de önemli dinî merkezlerdendi. Kentin akropolünde

⁹ Heyet, *Gaziantep Kültür Envanteri*, 30-35.

¹⁰ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 147.

¹¹ Mitra, Hinduizm'in Vedalar döneminde tanrılarından biri olarak kendini gösterir. Zerdüşt dini öncesinde İran'da güneş, adalet, antlaşma ve savaş tanrısıdır. Mitra kültürü, M.S. I. yüzyıldan başlayarak doğuya sefere giden askerler tarafından benimsenmiş ve onlar vasıtasıyla Roma'ya ve diğer eyaletlere sokulmuş, Roma İmparatorluğunda gücün, kuvvetin simgesi ve imparator ile askerlerin arasındaki karşılıklı yükümlülüğü koruyan tanrı olmuştur. II. ve III. yüzyıllarda Roma'da birçok kişi bu dine girmiştir. Ayrıca Mitra kültürü, yeni gelişmekte olan Hıristiyanlığın rakibi duruma gelmiştir. (Heyet, *Gaziantep: Kültür Envanteri*, 33.)

¹² Gaziantep Turizm ve Kültür, "Dülük (Doliches)", (Erişim 20 Eylül 2016); Mitra kültürünün Anadolu'da bulunan yerel inançlarla etkileşime girmesi ve oradan Roma İmparatorluğu'na yayılması konusunda geniş bilgi için bk. Hayreddin Kızıl, "Mitra'dan Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni", *Ekev Akademi Dergisi* 55 (Bahar 2013), 119-134.

¹³ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 148.

tapınakların yer aldığı anlaşılmaktadır. Çevresinde nekropol ve mozaik kalıntıları vardır. Bu mozaikler eski Yunan ve Roma'nın mitolojiler ile zenginleştirilmiş tanrıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin mozaikler Danae ve oğlu Perseus'un Seriphos adasında karaya çıkışlarını, Troya savaşı ile bilinen Akhilleus'un Odysseus'un planı üzerine gerçek kimliğinin ortaya çıkmasını, denizler tanrısı Poseidon'un sağ elinde üç dişli zıpkınla balık kuyruklu ve at gövdeli bir çift yaratığın çektiği arabayla yol almasını, denizlerin baş tanrısı Okheneos ve eşi Tethisi tasvir etmektedir.¹⁴ Ayrıca Venüs'ün doğuşunu, Dionysos'un düğününü, Fırat nehri tanrısı Euphrates'i ve Europa'nın kaçırılışını ve yarı tanrısı güçlü Herkül ve eşi Deianeira'ya trajik oyun oynayan Atadam Nessos'un öyküsünü betimlemektedir.¹⁵

Yüzük taşı oymacılığı konusunda Zeugma'da yaşayan ustalar çok başarılıydı. Zaten antik dönemde varlıklı insanlarda bir yüzük mührü bulunuyordu. Mühründe sevdiği tanrı veya tanrıçanın resmi mevcuttu. Ayrıca Zeugma kentinde akropol tepesinde tüccarların ve kentin koruyucusu kader ve bereket Tanrıçası Tykhe tapınağı yer almaktaydı. Bu tapınak Zeugma'da darp edilen sikkeler üstüne işlenmekteydi.¹⁶

1. Yahudiliğin İzleri

Gaziantep'in geçmişine iz bırakan önemli dinlerden biri Yahudiliktir. Bazı iddialara göre Hz. Davud'un kumandanlarından Yoav M.Ö. 1000 yılında bölgeyi fethedince İsrail oğulları buraya yerleşmiştir. Böylece tarih boyunca bu bölgenin bir parçası olmuşlardır.¹⁷ Bunun yanında 1492 yılındaki İspanya sürgününden sonra bir kısım Sefarad Yahudisi'nin bölgeye yerleştiği bilinmektedir. Gaziantep bölgesinin Yahudileri dinî bakımdan genelde Halep Hahambaşılığına bağlı kalmışlardır. Yani dinî görevliler Halep Hahambaşılığı tarafından tayin edilmiş, Kaşerut ve diğer dinî konularda Halep Hahambaşısının görüşü alınmıştır.¹⁸

XVI. yüzyılın ortalarında Gaziantep'te yerleşik Yahudi cemaati bulunmuştur. Nitekim Şhreküstü Cami Külliyesi'nde yer alan hamamın işletilmesi amacıyla açılan ihaleyi Yahudi İshak Efendi'nin kazanmış olması o dönemlerde Yahudilerin toplumda önemli hale geldiklerini göstermektedir. 1871 yılında Gaziantep'in genel nüfusu 57.976 ve Yahudi sayısı 544 iken, 1889 yılında genel nüfus 81.040 ve Yahudi sayısı 714 olmuştur.

¹⁴ Heyet, *Gaziantep*, 88-90.

¹⁵ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 140.

¹⁶ Heyet, *Gaziantep*, 84.

¹⁷ Ayrıca İsrail oğullarından peygamber Yuşa'nın türbesinin Gaziantep'te olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Hz. Yuşa'nın takriben M.Ö. 1250-1170 senelerinde yaşayan Hz. Musa'nın yeğeni olduğu ve İsrail oğullarını göçebelikten kurtarıp Arz-ı Kenan'a yerleştiği söylenmektedir. (Heyet, *Gaziantep*, 130; Heyet, *Gaziantep: Kültür Envanteri*, 170.) Ancak türbenin Hz. Yuşa'ya ait olup olmadığı tam olarak tespit edilememiştir.

¹⁸ Naim Avigdor Güleriyüz, *Gaziantep Yahudileri* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2012), 19-20.

XX. yüzyılın başında Gaziantep'te bazı Yahudiler ABD'ye gitmişlerdir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılındaki ilk nüfus sayımında sayıları 742 olan Yahudilerin nüfusları gittikçe azalmıştır. 1935-39 yıllarında değişik ekonomik sıkıntılardan dolayı Yahudi aileleri Halep, Beyrut, Mısır, Mersin ve İstanbul'a göç etmişlerdir. 1948 yılında İsrail Devletinin kurulmasıyla bu ülkeye göçler nedeniyle Yahudi varlığı oldukça düşmüştür. 1965'teki sayımda sayıları 152'dir.¹⁹

Gaziantep'te Yahudiler genel olarak ticaretle uğraşmışlardır.²⁰ Bundan dolayı Assis ailesi gibi bazıları bölgenin zenginlerinin safına katılmıştır. Çok azı çiftçilikle uğraşmıştır. Nadir olsa da bazıları doktor, eczacı, öğretmen gibi mesleklerde çalışmıştır.²¹

Yahudiler genellikle Merkez Şahinbey İlçesi sınırlarında, Karagöz Mahallesi (Düğmecî Mahallesi) ve civarında, Mütercim Asım Caddesi ve etrafındaki sokaklarda ikamet etmişlerdir. Burası Yahudi Mahallesi olarak anılmıştır. Bazı Yahudiler Kayacık Mahallesi'nde oturmuşlardır.²² Müslümanlarla iyi ilişkiler kurmuşlardır.²³

Bölge Yahudileri genelde dinlerine bağlı yaşam sürdürmüş ve Kaşerut kurallarına her zaman riayet etmiştir. Nitekim Şabat kurallarına dikkat etmiş, yasaklarından korunmaya çalışmışlardır. Şabat günü erkekler hep birlikte muhakkak sinagoga gitmişlerdir. Bu günde sigara içmez, araba kullanmaz ve ateş yakmazlardı. Yahudi kadınları Müslüman komşularından yardım isterlerdi.²⁴ Onlardan ateşi ve ışığı yakmalarını rica ederlerdi.²⁵

Hayvan kesim kurallarında titiz davranırlardı.²⁶ Etle sütün karışmaması için çabalarlardı. Bundan dolayı mutfakta sütlü ve etli yemekler için ayrı ayrı tavalar, bıçaklar ve kesim tahtaları bulundurulardı.²⁷

Gaziantep'te Yahudi erkek çocukları Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar sinagogun avlusunda bulunan Talmut Tora'da dinî eğitim görmüşlerdir. Burada dinî metinleri okuyabilecek düzeyde İbranice öğretilmiş, dualar ezberletilmiş ve Yahudi tarihçesi kazandırılmıştır.²⁸

¹⁹ Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 21-24.

²⁰ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep: Antep'in Dört Muhasarası* (Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1959), 8.

²¹ Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 28-29.

²² Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 32.

²³ M. Oğuz Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep* (y.y ts.), 349.

²⁴ Eski hatıralar için bkz. Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, 349.

²⁵ Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 62.

²⁶ "Yahudiler Türk kasaplarının kestikleri etleri yemezlerdi. Mutlaka kendi hahamlarının kestiği etten alırlardı. Haham koyunu veya keçi keser, etin üzerine bir damga vururdu. Yahudi et çarşısına girdiği zaman o mühür görürse o etten alırdı göremezse et almadan dönerdi..." (Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*, 349.)

²⁷ Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 37-39.

²⁸ Gülerüz, *Gaziantep Yahudileri*, 29.

Gaziantep Sinagogu Karagöz Mahallesi Çamurcu mevkiinde bulunmaktadır. Sinagogun ne zaman inşa edildiği tam olarak tespit edilememiştir. Bazı görüşlere göre tarihi X. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak bu bilgi teyit edilememiştir. Sinagogla ilgili bilgiler daha çok 1872 yılından sonrasına aittir. Bu dönemde İstanbul Hahambaşılığı sinagogun Yahudi cemaatine yetersiz olduğunu dile getirerek genişletme arzusunu yönetime iletmıştır. Yahudi cemaatinin 1970'lerden sonra Gaziantep'te göç dolayısıyla sayılarının bitmesiyle sinagog bakımsız hale gelmiş ve hatta hırsızların hedefi olmuştur. Rav Şalom Şaşki, Rav Haim Eskenazi, Harun Efendi, Haham Nesim Kohen, Haham Yusef gibi hahamlar Halep Hahambaşılığı tarafından tayin edilerek görev yapmışlardır.²⁹

2. Hıristiyanlığın İzleri

Gaziantep'in geçmişine iz bırakan dinlerden biri de Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren bölgede mevcudiyeti bilinmektedir. Hatta bazı rivayetlere göre Hz. İsa'nın havarilerinden biri sayılan Yuhanna, Roma döneminde Yavuzeli ilçesindeki Rumkale'yi merkez edinerek dini Rumkale ve çevresine yaymaya gayret etmiştir. Bunun yanında kalede ismi ile tanınmış İncil müsveddelerini saklamıştır. Ancak daha sonra İncil Beyrut'a kaçırılmıştır. Havari Yuhanna'nın mezarı da kalede bulunmuş dolayısıyla Hıristiyanlarca burası önemli olarak görülmüştür.³⁰

Gaziantep'e yakınlığı ile bilinen Hıristiyanların ilk merkezlerinden sayılan Antakya'yı göz önünde bulundurarak meseleye baktığımızda, gerçekten de ilk dönemlerden itibaren dinin bu bölgelerde kök saldığını söyleyebiliriz. Romanın baskısına rağmen Hıristiyanlar bu bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çetin mücadelelerden sonra takip eden yüzyıllarda Hıristiyanlık Roma'nın hâkimiyetinde bulunan bölgelerin her tarafına yayılmıştır. Nitekim Araban ilçesinin Altıntaş Höyüğü'nün üzerinde Roma dönemine ait kilisenin var olma ihtimali arkeologlarca ifade edilmektedir.³¹

Roma ardından Bizans'ta meşrulaşmaya başlayan Hıristiyanlığın en erken dönemlerine ait değerler Gaziantep'in de içinde bulunduğu bölgede korunmuştur. Bunun örnekleri ilk genel konsillerde kendini göstermiştir. Süryanî, Nesturî³² ve Ermenî gibi ayrılıklar bu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüm Hıristiyanlar için

²⁹ Güteryüz, *Gaziantep Yahudileri*, 39-49; Heyet, *Gaziantep*, 132.

³⁰ Ceylan, *Gaziantep Tarihi*, 144; Hıristiyanların genel kanaatine göre Yuhanna, İncil dışında kendi ismi ile meşhur olan 1., 2. ve 3. mektupları ve Vahiy kitabını kaleme almıştır. Ayrıca Yuhanna Efes'te ölmüştür.

³¹ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 133.

³² Süryanî ve Nesturîliğin bağlantısı konusunda bk. Talha Fortac, "Nesturîliğin Ortaya Çıkış Süreci", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2, 64-69.

bölge her zaman öneme sahip olmuştur. Zira kutsal yerleri ziyaret etmek için Kudüs'e gidenler buradan geçmişlerdir.³³

Dülük kenti Bizans döneminde de Hititlerden bu yana devam eden kutsal şehir olma özelliğini başpiskoposlukla sürdürmüştür. Buradan rahipler yetiştirilmiştir.³⁴ İslami akınlardan kent etkilenmiştir. Başpiskoposluğun VII. yüzyılda Zeugma'ya kaydırılmasıyla burası dinî merkez özelliğini yitirmiştir.³⁵

Rumkale haçlıların 1098 yılında inşa ettirdikleri kalelerinden biridir. Bunun yanında Ermeni Katolikosu III. Grigor 1148 yılında kaleyi haçlılardan satın almış ve başpiskoposluk (katolikosluk) makamını buraya yerleştirmiştir. Daha sonra haçlıların yenilip bölgeden çıkarılmasıyla 1292 senesinde kale ve çevresi Melik Eşref tarafından Ermenilerden teslim alınmıştır. Müslümanların denetiminde olmasına rağmen, uzun yıllar Ermeniler için merkez olma özelliğini devam ettirmiştir.³⁶

Ermeniler bu bölgede son yüz yıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Müslümanların egemenliği altına girince hoşgörü sayesinde inançlarını korumuşlardır. Müslüman Türklerle sıkıntı olmadan yaşamışlardır. Öyle ki zamanla Türkçe konuşmaya da alışmışlardır. Geçimlerini rahatlıkla sağlayıp ticaretle uğraşmışlardır.³⁷ Âdetlerini, lisanlarını ve mevcut kaynaklarını muhafaza etmişlerdir.³⁸

XVIII. yüzyıldan itibaren Ermenilerin kendilerine has eğitimleri ve ilerleme hamleleri misyonerlerin iştahını celp etmiştir. Bunun sonucunda Fransa ve Roma'ya bağlı Katolik misyoner guruplar, Ermeniler içerisinde Katolikliğe meyledenlerin ve mezhep değiştirenlerin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Misyonerler Doğu, Güney Doğu ve İç Anadolu'nun çeşitli merkezlerine giderek oralarda misyoner karakterli okulların açılmasına öncüllük etmişlerdir. Katolik misyonerlere Amerika ve İngiltere'den gelen Protestan menşeli misyonerler de katılmıştır.³⁹ Böylece git gide kendi aralarında din bakımından Gregoryen, Katolik ve Protestan olmak üzere sınıflara ayrılmışlardır. Ayrıca İngiliz ve Fransızlarla iş birliğine girerek⁴⁰ hem Müslümanlara hem de kendilerine zarar vermişlerdir.

Hıristiyanların bölgede kalabalıklar halinde yaşadıkları dönemlerden geriye önemli eserler kalmıştır. Bunların bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin Rumkale'nin güneyinde bulunan kiliseyi Şair Aziz Nerses 1173 senesinde inşa

³³ Mehmet Alparğu, "XV. Yüzyılda Antep'in Tarihine Umumi Bir Bakış", *Gaziantep: Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan* (Gaziantep: Gaziantep Kültür Vakfı Yayınları, 1999), 83.

³⁴ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 132.

³⁵ Heyet, *Gaziantep: Kültür Envanteri*, 35; Heyet, *Gaziantep*, 66.

³⁶ Ceyhan, *Gaziantep Tarihi*, 144; Kürşad Göncü, *Gaziantep* (Gaziantep: 1988), 77.

³⁷ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 50-55.

³⁸ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep: Antep'in Dört Muhasarası*, 9.

³⁹ Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler* (Ankara: Andaç Yayınları, 2003), 94.

⁴⁰ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep: Antep'in Dört Muhasarası*, 9.

ettirmiştir. XVIII. yüzyılda Rumkale'yi ziyaret etmiş olan Richard Peacock, Aziz Nerses Kilisesi'ni "Gotik" tarzda küçük ancak güzel bir kilise diye tarif etmiştir.⁴¹

XIII. yüzyıllarda Rumkale ve çevresinde birçok Yakubi de yaşamaktaydı. Yakubiler kaleyi patriklik makamı olarak belirlemişlerdir. Ayrıca Yakubi azizi Barşavma Rumkale içerisinde kendi adına bir manastır yaptırmıştır. Barşavma Manastırı kale içerisinde kuzey kısmında yer almıştır. Onların bazı bölümleri ayakta kalmıştır.⁴²

Nizip ilçesinde bulunan Ermenilere ait Fevkani Kilisesi varlığını günümüze kadar korumuştur. Kilisenin ne zaman inşa edildiği tespit edilememiştir. Kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamış ve ayrıca kitabesi de bulunamamıştır. Yapım özelliklerine bakılarak XI.-XII. yüzyıllarda Bizans döneminde inşa edildiği var sayılmaktadır.

Ermenilere ait Aziz Bedros Kilisesi 1723 yılında yapılmıştır. Belediyenin 2005 yılındaki yol açma çalışmaları esnasında bulunmuştur. Son aşamada ise bu kilise, Ömer Ersoy Kültür Merkezi adı altında bir müze olarak hizmet vermektedir.

Atatürk Bulvarı üzerinde bulunan Kendirli Kilisesi ilk olarak 1860 yılında inşa edilmiştir. Gaziantep'te yaşayan Katolik Ermeniler kilisenin inşasında maddi yönden zorluklarla karşılaşmıştır. Bundan dolayı Fransız misyonerlerden, Fransa Kralı III. Napolyon'dan ve Katolik topluluğundan maddi destek alınarak inşa edilmiştir. Ancak kilise daha sonra kullanılmaz hale gelmiştir. Bunun üzerine 1898 yılında yıkılmış ve yerine günümüze kadar ulaşan kilise yapılmıştır. Kilise planı çizilirken Roma'daki Saint Fransua Kilisesi'nden esinlenmiştir. Vatikan'ın Papalık Makamından bu planın gönderildiği söylenmektedir. Kendirli Kilisesi, Ermenilerin bölgeyi terk etmesi sonucunda işlevselliğini kaybetmiştir. Günümüzde Kendirli Gazi Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.⁴³

Sonuç

Gaziantep ve çevresi pek çok medeniyete ev sahipliği yapması hasebiyle insanlık ve Dinler Tarihi açısından önemlidir. Çünkü bu şehrin de içinde bulunduğu bölge günümüze kadar önemini korumuş ve adeta insanlığın geçmişine dair bilgileri kendinde kodlamıştır. Bu özelliğini gözden geçirdiğimizde çeşitli din ve inançların izlerine de rastlama imkânı buluruz.

Gaziantep'in içinde yer aldığı bölge Mezopotamya ile Akdeniz arasında yer almaktadır. Burada ilk medeniyetler yeşermiştir. Bölge ayrıca Güney ve Akdeniz taraftan başlayıp batıya, doğuya ve kuzeye giden yolların kavşağında bulunmaktadır. En önemlisi meşhur tarihî İpek Yolu buradan geçmektedir.

⁴¹ Gezginler Kahvesi, "Rumkale", (Erişim 23 Haziran 2016).

⁴² Heyet, *Gaziantep*, 68.

⁴³ Heyet, *Gaziantep: Kültür Envanteri*, 145.

Kaynaklar bağrında başlangıçta Mezopotamya, Asur, Hitit, Mitanni, Med ve Pers, daha sonra İskender, Selefkos, Roma, Bizans ve İslam uygarlıklarını barındırdığını, dolayısıyla çok köklü ve zengin bir tarihe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Tüm bunlar bölgenin bir yandan tarih öncesinden beri insan topluluklarının uğrak yerine dönüşmesine, diğer yandan bölgede çeşitli din ve inançların yaşamasına uygun zemin yaratmıştır. Bunun yanında tarihin en önemli aşamasında İslam dinini bünyesine barındırarak, bu özelliğini uzun süredir devam ettirmektedir. İslam'ın da verdiği hoşgörü geleneğinin sayesinde eski din ve inançların izlerine hala rastlamak ve onları müşahede etmek mümkündür. Özellikle Yahudilik ile Hıristiyanlık yakın tarihe kadar bölgenin önemli parçası olmuştur. Onlarla ilgili örnekler hala güçlü bir şekilde canlılığını hissettirmektedir.

Bu konuda günümüze kadar bazı önemli araştırmalar yapılmıştır. Ancak yeterli sayılmamaktadır. Yapılması gerekenlerin çoğu önümüzde beklemektedir. Gaziantep'te bulunan höyüklerin daha tam olarak araştırılmamış olması bile bunun bir göstergesidir. İlgili alanlar derinlemesine araştırmalarla aydınlatıldıkça birçok hususun yanında din ve inançların izleri daha da netleşecektir. Ayrıca Gaziantep'in içinde bulunduğu bölge geçmişten bu yana din ve inanç zenginliği sunmakla kalmamış aynı zamanda bir arada yaşama kültürüne de örneklik teşkil etmiştir. Bölge bazı istisnalar hariç bu hassasiyetini korumaya çalışmıştır. İslam dininin hoşgörüsü sayesinde bu özellik doruk noktasına ulaşmıştır. Gaziantep'in yer aldığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi aynı geleneği sürdürmekte kararlı gözükmektedir. Bundan sonraki süreçte de bu istikamette devam etmesi civar ülkelerdeki aşırı anlayış ve sıkıntıların bölgeye taşınmasına engel teşkil edecektir.

Kaynakça/References

- Abadi. *Türk Verdünü Gaziantep: Antep'in Dört Muharası*. Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1959.
- Alpargu, Mehmet. "XV. Yüzyılda Antep'in Tarihine Umumi Bir Bakış". *Gaziantep: Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Vakfı Yayınları, 1999.
- Canbakal, Hülya. *17. Yüzyılda Ayntab: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ceyhan, Erdal. *Gaziantep Tarihi*. Gaziantep: GTO Kültür Yayınları, 1999.
- Fortac, Talha. "Nestürüflüğün Ortaya Çıkış Süreci". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/2, 64-69.
- Gaziantep Turizm ve Kültür. "Dülük (Doliches)". Erişim 20 Eylül 2016. <http://www.gaziantep.net/turizm/duluk.htm>
- Göğüş, M. Oğuz. *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep*. y.y., ts.
- Gezginler Kahvesi. "Rumkale". Erişim 23 Haziran 2016. <https://gezginlerkahvesi.wordpress.com/2012/03/04/673/>
- Göncü, Kürşad. *Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası, 1988.
- Güleryüz, Naim Avıgdor. *Gaziantep Yahudileri*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik, 2012.
- Heyet. *Gaziantep*. Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2008.
- Heyet. *Gaziantep Kültür Envanteri*. Gaziantep: Gaziantep Valiliği, 2005.
- Karkamış Kaymakamlığı. "Tarihi Değerlerimiz", Erişim 05 Ağustos 2016. <http://www.karkamis.gov.tr/tarihi>
- Kayaöz, Hülya. "Hitit Medeniyetinde Din Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme". *Asia Minor Studies journal* 7/1, 107-111. Doi: 10.17067/asm.489565
- Kızıl, Hayreddin. "Mitra'dan Mithras'ın Sırları'na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni". *Ekev Akademi Dergisi* 55 (Bahar 2013), 119-134.
- Küçük, Abdurrahman. *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.

